

Vete, partijstrijd en staatsmacht

Een vergelijking (met de nadruk op Vlaanderen)

Nationale geschiedenissen die vanaf de lagere school worden ingeprent, hebben hun gemeenplaatsen. Zo weet iedere Nederlander iets af van wat de 'Hoekse en Kabeljauwse twisten' genoemd wordt, of kent tenminste deze namen of de namen van enkele protagonisten. Onder de schaarse informatie die buitenlandse studies verschaffen over Holland in de middeleeuwen, ontbreekt zelden een verwijzing naar dat curiosum. In deze bundel wordt getracht door een aantal detailstudies een nauwkeuriger inzicht te verwerven in de aard van de tegenstellingen die het graafschap Holland en de aanpalende gewesten van 1350 tot 1500 intern verdeelden. Op grond van nieuwe inzichten is ervoor gekozen de bestudeerde verschijnselen aan te duiden met het begrip partijstrijd. Met partijen zijn dan boven-lokale politieke verenigingen bedoeld die een bepaalde samenhang en identiteit vertonen, ook al vindt men daarin nog geen duidelijk omlijd programma en evenmin een duurzame organisatie. De strijd van delen van de adel en van de stedelijke patriciaten, onderling en met de landsheer, kan echter niet los gezien worden van de tegenstellingen binnen de lokale elites en tussen de bovenlaag en de overige stedelingen. Voor de gestabiliseerde lokale machts-groeperingen gebruiken we de term facties. We zullen nagaan hoe deze zich verhiielden tot de strijd op hogere niveaus.

Als uitgangspunt zal in deze bijdrage vooraf enige aandacht besteed worden aan partijstrijd in andere streken tijdens de middeleeuwen. Het doel hiervan is na te gaan of het mogelijk is te omschrijven onder welke omstandigheden dit verschijnsel optrad. Zo wordt het Hollandse fenomeen over zijn specifieke kenmerken heen geplaatst in een ruimer kader dat erop gericht is zowel het opduiken, het voortbestaan als het verdwijnen ervan te verklaren. Daarmee hopen we beter te kunnen verklaren waarom partijstrijd in Holland nog op grote schaal voorkwam op het ogenblik dat het bijvoorbeeld in het naburige Vlaanderen al lang verdwenen was.

Partijstrijd in Italië

De meest omvattende en langdurige partijstrijd tijdens de middeleeuwen was ongetwijfeld die tussen Welfen en Gibellijnen. Sedert ongeveer 1125 streeden beide geslachten met hun aanhang om de heerschappij over het keizerrijk. De Welfen hadden hun machtsbasis in Beieren; de Gibellijnen steunden de uit Zwaben stammende Hohenstaufen. De verkiezing tot keizer in 1152 van Frederik I Barbarossa, behorende tot de Hohenstaufen maar verwant met de Welfen, bracht enige tijd rust in de rivaliteit tussen de territoriale vorsten. Frederiks veroveringstochten in Italië plantten de tegenstellingen echter over naar het schiereiland, waar ze gevat werden in de strijd tussen keizer en paus, en tot in de 15de eeuw levendig bleven.

Het verzet tegen de keizer in de Lombardische steden beriep zich op de Welfen en noemde zich ook zo; hun tegenstanders bestreden de machtsaanspraken van de paus onder het motto van de Gibellijnen.¹ De geslachtsnamen werden dus partijnamen. Beide partijen waren wel bereid de keizer te erkennen als hun soeverein, als hij de stedelijke politieke vrijheid maar respecteerde. Onder de partijbenamingen gingen uiteenlopende houdingen en opvattingen schuil, die ook in de loop van de tijd veranderden. 'Belangentegenstellingen, soms sociale conflicten, en steeds ruzies tussen families verklaren de strijd veel meer dan de gehechtheid aan een politiek programma of een leider', stelde Jacques Heers.² De strijd om de heerschappij over Sicilië na de dood van keizer Frederik II in 1250 verdeelde heel Italië opnieuw in een partij van de Hohenstaufen (Gibellijnen) en die van de paus (Welfen). In 1261 verjoegen de Gibellijnen, die Siena beheersten, de Welfen uit Florence. In 1268 overwon de pauselijke kandidaat in Zuid-Italië en keerden de Welfen triomfantelijk terug in de Toscaanse steden. Hun coalitie met de paus en de Angevijsse koningen van Sicilië zou ruim een eeuw stand houden.³ Uit de langdurige dominantie van de Welfen in Florence sedert 1215 en daarna in tal van andere Toscaanse steden, sproot een verdere splitsing in hun kring voort tussen rivaliserende partijen, de Zwartten en de Witten. Eerst in Pistoia naar aanleiding van het verbreken van een huwelijksbelofte in 1296, spoedig daarna ook in Florence.

De oorspronkelijke splijtzwam, de rivaliteit tussen de universele machtsaanspraken van keizer en paus was toen al lang vergeten. Het verschijnsel van de partijen was zijn eigen leven gaan leiden en vond steeds nieuwe conflictstof in de familiale en sociale tegenstellingen die een complexe stedelijke samenleving nu eenmaal genereert.

Toch ligt daarin geen voldoende verklaring voor de acute partijtegenstellin-

1. J. Heers, *Parties and political life in the medieval West* (Amsterdam 1977) 49-50, 57-60, 147.

2. J. Heers, *Précis d'histoire médiévale* (Parijs 1968) 141.

3. Y. Renouard, *Les hommes d'affaires italiens au moyen âge* (Parijs 1968) 114-119.

gen. Twee grote Noorditaliaanse steden die ontsnapten aan de invasies van Duitse keizers, gelden hier als tegenproeven. In Genua woedde tijdens de 13de eeuw een felle strijd tussen de grote families, of zij nu van oude feodale origine of door recentere handelswinsten opgeklommen waren. De notie 'staat' ontbrak; complotten, opstanden, verbanningen en massale terugkeren wisselden elkaar snel af. Yves Renouard merkte hierbij op dat het gevoel voor het algemeen belang ontbrak in die stadstaat zonder tradities en gewoonten, zodat er geen harmonisering en onderwerping was van de particuliere conflicten. Dit beeld contrasteerde volgens hem scherp met de situatie in Venetië waar zes eeuwen onafhankelijkheidsstrijd een ervaren aristocratie aan de macht hadden gebracht, door drongen van de hogere waarden van stad, staat en algemeen belang.⁴ Duidelijk is inderdaad dat het Venetiaanse politieke stelsel, dat tijdens de 12de eeuw nog formeel steunde op de volksvergadering, wel een aanhoudende oligarchisering doormaakte, maar daarbij het representatieve beginsel steeds overeind hield en de vorming van een persoonlijke en exclusieve machtspositie van de doge effectief tegenging.

Aangezien de sociale bovenlaag als geheel een beslissende stem kon laten gelden binnen de institutionele kaders, ontspan de machtsstrijd zich om de posities in de diverse raden, waarbij coalities moesten gesloten worden. Alleen tendenties die de toegang tot het systeem wilden verruimen en dus zijn representatieve basis verbreden, zoals tijdens de periode 1310-1355, werden terdege uitgesloten. Binnen de steeds enger wordende kring van de verkiesbare patriciërs wist men compromissen te sluiten.⁵

Deze vluchtige verkenning in Noord-Italië heeft drie situaties getoond:

1. in de Lombardische en Toscaanse steden werd de partijstrijd vanaf ca. 1160 geïnitieerd, of ten minste gekanaliseerd door de rivaliserende aanspraken van keizer en paus op een overheersende positie, met communale tegenbewegingen als effect; ook na het wegvallen van deze oorzaak bleef het politieke systeem gepolariseerd;
2. in Genua ontbrak elke externe aanspraak op hogere macht, waardoor familiale rivaliteiten ongebreideld op de voorgrond traden;
3. in Venetië was er tot in de 10de-11de eeuw nog wel de afhankelijkheid van de Byzantijnse keizers, waardoor in die vroege fase een bredere solidariteitsbasis gevormd werd die, ook toen de elite zich omstreeks 1300 stelselmatig en formeel afsloot, een samenhang door overleg creëerde. Naarmate de macht van de stedelijke oligarchie zich versterkte kon ze interne conflicten effectiever onderdrukken.

Rivaliserende aanspraken van hogere machten blijken zo van cruciaal belang te zijn geweest voor het ontluiken van een gepolariseerd partijenstelsel, omdat

4. Renouard, *Les hommes d'affaires*, 75-76, 82-83.

5. Ph. Braunstein-R. Delort, *Venise, portrait d'une cité* (Parijs 1971) 139-165

de natuurlijke tegenstellingen tussen vooraanstaande families dan werden aangewakkerd voor de mobilisatie van steun voor één van de pretendentes. Het totaal ontbreken van een hogere macht kon, door het ontbreken van een pacificatiemechanisme, tot eenzelfde effect leiden. Een eenmaal door partijtegenstellingen gespleten politiek systeem, liet deze ook los van de initiële oorzaken voortbestaan. Uit alle studies over Italië blijkt de familie de spil te zijn geweest waar omheen de politieke strijd werd georganiseerd in steeds wijdere relaties van verwantschap of pseudo-familiale dienstbaarheid en trouw.

In het algemeen kan worden vastgesteld dat de term *familia* in de agrarische structuren van de 11de tot de 13de eeuw betrekking had op allen die op de een of andere wijze aan een heer diensten verschuldigd waren en derhalve ook recht hadden op zijn bescherming. Juist dit personenverband leende zich tot een verruiming van het gemeenschapsbewustzijn. Zo kon het ook het kader bieden waarin de sociale differentiëring zich voltrok.

'De sociale stijging en het maatschappelijk differentiëringsproces voltrokken zich op lokale en regionale schaal in de schoot van de *familia*. Zij deden de scheidswanden van het patrimoniaal-feodale heerschappijsysteem barsten en leidden naar nieuwe maatschappelijke en juridische posities van algemener en omvattender aard, waaruit zich globalere groepen, lagen, standen en klassen vormden'.⁶

Meer dan in de bestaande literatuur wordt aangenomen, en anders dan de zojuist met instemming geciteerde Karl Bosl, stellen wij dat dit brede familieverband niet geheel ophield te bestaan in de zich snel uitbreidende steden. Ook daar bleven personenverbanden gebaseerd op dienst, bescherming en wederzijdse trouw een rol spelen. Dit is logisch als men bedenkt dat de nieuwe stedelingen, machtigen en zwakken, afkomstig waren van het platteland. De *familia* was een voldoende soepele structuur om in veranderende omstandigheden een basisgegeven te blijven vormen van het maatschappelijke netwerk. Bij uitstek kan men zich dit denken ter zake van de nieuwe stedelijke elites, veelal van rurale herkomst en met agrarische bindingen: zij hebben net zoals in de context van het platteland deze structuur benut om hun nog onzekere posities te vestigen, uit te bouwen en te verdedigen. Wij stellen dus dat de stedelijke verwantschaps-groepen, clans en cliënteles geen breuk maar juist een overbrenging waren van sociale structuren van het platteland naar de stad, met het ruime begrip *familia* als belangrijkste drager.

6. K. Bosl, *Die Grundlagen der modernen Gesellschaft im Mittelalter* (Stuttgart 1972) 179-190, 230-231; citaat op 184.

Familie, eer en eigenrichting

In recente studies, gericht op de Franse aristocratie in de 11de en 12de eeuw, heeft Dominique Barthélemy de geslachten (afstammingslijnen), verwantschapsgroepen of parenteles en clans geanalyseerd in het licht van hun maatschappelijke functie. Daarbij beklemtoont hij het belang van deze relatiernetwerken ter ondersteuning van de macht van de groten, maar constateert tegelijk het ontbreken van homogeniteit in die groepen. Afhankelijk van de strategie van het ogenblik, beklemtoonden de leiders nu eens de genealogie – dus de afstamming – dan weer de collaterale verwantschap.

De patrilineaire clan situeert hij bij uitstek na 1200. Bloedverwantschap was een gegeven dat op verschillende wijzen als ideologie kon worden benut. Een neef kon even dierbaar zijn als een broer, want de banden van de convivialiteit – de solidariteit aangekweekt door het samenleven – dienden de verwantschapsrelaties te ondersteunen. Binnen de verwantschapsgroep, en zeker ook binnen de strakker gestructureerde patrilineaire clan, vormt de eer het verbindende element: allen delen ze dezelfde eer namelijk die van de familie. Allen zijn gelijkelijk verplicht iedere aantasting van de gemeenschappelijke eer zonder enige beperking te bestrijden.

‘Wraak nemen voor misdaden die vrienden naar den bloede zijn aangedaan, is noodzakelijk, niet vanwege traumatische gevoelens, zelfs niet ter compensatie van de nadelen die men eventueel lijdt in de worsteling van het ene blok tegen het andere, maar omdat, telkens weer, allen belang hebben bij een uiteenzetting waarin, via de ‘prijs’ van een slachtoffer, wordt vastgelegd, hoe het met de eer van een ieder is gesteld’⁷

De familie was dus een soepele basisstructuur die, naar gelang van de omstandigheden, werd geordend volgens uiteenlopende criteria. In de laat-middeleeuwse steden was de clan zeker niet de enige maar wel een veel voorkomende vorm van de op bloedverwantschap geënte sociale structuren. Zoals in het pas gegeven citaat van Barthélemy al blijkt, traden verwantschapsgroepen bij uitstek naar voren in de conflictregulering. Volgens oud-Germaans recht was gewelddadige wraak van onrecht tussen families het middel bij uitstek om recht te handhaven. Ondanks pogingen van Merovingische en Karolingische vorsten om de schadelijke gevolgen van eigenrichting te beperken door het opleggen van zoendwang – door arbitrage bereikte verplichtende verzoening als een buitengerechtigde procedure –, bleven wraak en de daaruit veelal voortvloeiende vete zeker tot in de 14de eeuw de meest voorkomende reactie op geweldsdelicten tussen vrije lieden.⁸

7 D Barthélemy, ‘Verwantschap’, in G Duby (ed.), *Geschiedenis van het persoonlijk leven Van het feodale Europa tot de Renaissance* (Amsterdam 1988) 80-104, citaat op 100

8 P W A Immink, ‘De roenprocedure’ In P W A Immink en A J Maris (eds.), *Registrum Guadonis* (Utrecht 1969) 22-32 Zie ook J van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten* (Assen-Amsterdam 1978) 48-52

Vetevoering in het Rijk

Otto Brunner heeft er met grote nadruk op gewezen dat vrede het centrale begrip van de middeleeuwse maatschappelijke orde vormde. Even essentieel was in zijn optiek echter de verstoring daarvan door de alom aanwezige vete. Zij werd erkend in de vroeg-middeleeuwse volkenrechten, en werd ook nog, zij het onder bepaalde restricties, toegestaan binnen het Duitse Rijk in de *Constitutio criminalis Carolina* van 1535. Zonder een goed begrip van het veterecht kan men, volgens Brunner, de basislogica van het middeleeuwse politieke systeem niet begrijpen. Zelfhulp, eigenrichting, vijandschap en geweldpleging waren geoorloofde normale middelen om onrecht te herstellen en de eigen eer te handhaven. In oorsprong was de vete een recht van uitsluitend zij die gerechtigd waren de wapenen te dragen, de vrije mannen dus. Ook steden en kloosters traden in de late middeleeuwen op als vetevoerenden. Het ontstaan van de ridderstand leidde tot een toenemende beperking van de vetevoering tot de adel en de zich daaraan spiegelende patriciërs.⁹ In het Duitse Rijk verdween de vete pas nadat het *Reichskammergericht* sedert 1555 effectief functioneerde en een strafprocedure kon afdwingen. Ook de *Hofverfassung*, de *Kreis*-indeling, de uitbouw van krachtige territoriale monarchieën zijn genoemd als doorslaggevend voor de verdringing van eigenrichting door de rechtsstaat.¹⁰ De vroegste werkelijk doorgezette onderdrukking van vetes werd door Brunner gesignaleerd in de eerste moderne staten: Normandië, Sicilië en Engeland. Verbodsbepalingen van Duitse keizers en Franse koningen bleven echter tijdens de 12de, 13de en 14de eeuw zonder gevolgen. Om de vete uit te bannen, was monopolisering van de legitieme geweldsuitoefening vereist. Deze uitbouw van onpersoonlijke staatsmacht tegenover zelfhulp beschouwde Brunner als het diepste onderscheid tussen de 'middeleeuwse' en de 'moderne' staatsstructuren, ook al bestonden er voorlopers van moderniteit in de 12de en 13de eeuwen (zoals Tirol) tot in de 17de eeuw.¹¹ Zo valt te begrijpen dat het gezag van de hertogen van Normandië veel eerder dan dat van de graven van het meer verstedelijkte Vlaanderen in staat was vetes te verdringen door publiekrechtelijk optreden. Wat een krachtige vorst nog kon afdwingen in een ruraal gewest, lukte niet binnen de stadsmuren, ook al verleenden de nieuw ingevoerde stadsrechten van omstreeks 1170 de stadsschepenen of vrederechters terzake duidelijke bevoegdheden en dwangmiddelen.¹²

Indien onze gedachtengang juist is, volgt hieruit een toevoeging aan onze op

9. O. Brunner, *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter* (Wenen 1965-Darmstadt 1984) 1-110.

10. E. Orth, *Die Fehden der Reichsstadt Frankfurt am Main im Spätmittelalter* (Wiesbaden 1973) 181.

11. Brunner, *Land und Herrschaft*, 33-36, 106-110.

12. R.C. van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de xte tot de xive eeuw* (Brussel 1954) 230-247, speciaal ook 232-233, met verwijzing naar relevante literatuur. R.C. van Caenegem en L. Milis, 'Kritische uitgave van de "Grote Keure" van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165-1177)'. In: *Handelingen Kon. Commissie Geschiedenis*, cxi.iii (1977) 252 (art. 13, 14).

Noord-Italië gebaseerde eerste vaststellingen: de Germaanse traditie van 'Selbsthilfe' heeft zich voortgezet in de stedelijke families en vormde een vanzelfsprekend instrument in hun onderlinge competitie. Volgens de door Heers aangevoerde casuïstiek kunnen de families en hun cliëntes als de organisatorische kernen gezien worden van de partijstrijd. De actiemiddelen die gebruikelijk waren tussen families golden vanzelfsprekend ook op de grotere schaal van de partijen.¹³ Als basisgegeven voor de relaties binnen de ridderschap bepaalde deze traditie ook de algehele politieke cultuur en leverde zij gedragsmodellen voor de conflicten tussen politieke groeperingen met een andere sociale samenstelling.

Deze factoren dienen ook elders te worden nagetrokken; Brunner ontleende zijn bewijsmateriaal immers hoofdzakelijk aan Oostenrijkse bronnen. Leidden analoge oorzaken op andere plaatsen ook tot dezelfde gevolgen? In het Keulen van het midden van de 13de eeuw heerste een hevige partijstrijd die inhield dat de aartsbisschop de geslachten verbande die zijn heerschappij in de weg stonden. Opvolgende aartsbisschoppen poogden hun positie te versterken door nieuwe rijken in het stadsbestuur op te nemen tegen het oude patriciaat, en ook het gewone volk te steunen. In dit licht is de opmerking door de aartsbisschop in 1258 interessant dat arme volksmensen door de rijken en machtigen in de bescherming van hun cliënteel werden genomen als 'muntmannen' (waarbij 'munt' staat voor voogdij). Overeenkomsten tussen de aartsbisschop en de patriciërs kregen de karakteristieke naam 'zoen', die normaal toegepast werd in het veterecht.¹⁴

Men zag in 1430 evenzo de hertogin van Mecklenburg een 'zoen' opleggen aan de stadsbevolking van Wismar, die tijdens de voorafgaande jaren in een bloedige 'tweedracht' had geleefd. Ook in Duitse steden die slechts incidenteel oproeren kenden tegen de heersende raad, golden de begrippen vrede en eendracht als de basis van de politieke orde.¹⁵

De stad Keulen zag zich in 1391 genoodzaakt een register aan te leggen waarin de namen genoteerd werden van hen die een vete tegen haar voerden met onderscheid naar de aanvoerder, zijn 'vrienden, gezellen, genoten en helpers'. De data van de afkondiging, uittrede van personen of groepen uit de vijandelijke partij, afspraak van termijnen of beëindiging werden geregistreerd, maar overigens verschaft deze bron geen nadere gegevens over motieven, slachtoffers, schade en dies meer.¹⁶ In de periode 1370-1400 konden 177 verschillende vete-aanvoeders worden geïdentificeerd, die van 1384 tot 1400 232 vetes tegen de stad voerden, gemiddeld bijna 8 per jaar. Hun aanhang zag er kwantitatief uit als volgt, waar-

13. Heers, *Parties*, 101-115.

14. H. Stehkämper, 'Die Stadt Köln und die Schlacht bei Worringen'. In: W. Janssen-H. Stehkämper (eds.), *Der Tag bei Worringen 5. Juni 1288*, (Keulen-Wenen 1988) 328-331.

15. E. Engel, 'Zwietracht und Frieden in der mittelalterlichen Stadt am Beispiel von Wismar und Eisenach'. In: *Over Stadsgechiedenis. Utrechtse Historische Cahiers* 9 (1988) 3-4, 33-47.

16. V. Lindgren, 'Kölner Fehden als Problem von Verwaltung und Verfassung (1370-1400)'. In: *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins* 54 (1983) 1-134.

bij te bedenken is dat de knechten, van wie de namen niet werden geregistreerd, bij deze aantallen te voegen zijn:¹⁷

< 10 helpers:	133 veten
11-20 helpers:	59 veten
21-40 helpers:	31 veten
> 40 helpers:	9 veten

---

232 veten

De vetes concentreerden zich in bepaalde jaren, terwijl er in 11 van de 30 jaren helemaal geen waren, met een aaneengesloten rustperiode van 1377 tot 1383. De meeste en belangrijkste aanvoerders van veten tegen de stad waren leenmannen van de aartsbisschop van Keulen en/of van diens getrouwen in het Nederrijngebied. De stad diende zich dus te verweren tegen de druk van de feodale heren die gemakkelijk de handelsroutes onveilig konden maken. Zo valt het te begrijpen dat de stad vaak geneigd was zoengelden te betalen aan haar bedreigers, maar er zelf nooit ontving. Hieruit blijkt dat het profijtbejag kenmerkend was voor veten tegen een stad, wat niet gezegd kan worden van veten in het algemeen. In sommige gevallen zochten individuele burgers de steun van de ene of andere adellijke heer om door middel van een vete hun recht van het stadsbestuur af te dwingen. Een ander algemeen motief voor deze veten lag in de machtsstrijd in het Nederrijngebied, waarbij talloze territoriale heren zich in wisselende coalities verbonden en Keulen veelal niet ontsnapte aan de gevolgen. Sommige grotere conflicten mondden uit in wat de bronnen oorlog noemden.¹⁸

De stad trachtte de bedreiging met veten door edelen uit de omgeving, en dus ondermijning van haar handelsroutes af te wenden door hen het buitenpoorterschap te verkopen. Van 1263 af tot ca 1430 lukte het de stad om de belangrijkste vorsten en heren aan beide Rijn oevers, en ook een goed deel van hun raadsheren en ambtenaren de status van buitenpoorter te verlenen, wat hunnerzijds de belofte inhield lijf en goed van Keulsc burgers te beschermen en geen tollens of andere heffingen op hen te leggen. De stad bood aan haar edele buitenpoorters militaire steun en een rente aan, waarvan de hoogte varieerde als functie van het 'gewicht' van de betrokkenen. Door dergelijke coalities kon de stad tot ca. 1370 haar autonomie handhaven ten opzichte van de aartsbisschop. Daarna hadden de territoriale heren hun posities in dit krachtenspel zodanig geconsolideerd dat de verplichtingen verbonden aan het buitenpoorterschap voor hen niet langer acceptabel waren. Zo konden zij ook de vrijheid nemen om de stad met veten onder druk te zetten, zoals hoger vastgesteld. De 15de eeuw zag in het Rijngebied dan ook een reeks grote veten, een machtsstrijd met snel wisselende en deels overlappende coalities die door scheidsrechterlijke uitspraken, in 1416 en 1417 door koning Sigismond zelf, werden beslecht. In het Duitse Rijk maakte men

17. Lindgren, 'Kölner Fehden', 10, 110.

18. Lindgren, 'Kölner Fehden', 111-114.

tijdens de late middeleeuwen geen principieel onderscheid tussen oorlog en vete; pas wanneer een vorst de kans zag om voor zijn macht een monopolie te doen gelden, kon het onderscheid gemaakt worden tussen private oorlog of vete en gelegitimeerde oorlog van de staat. Talloze feodale conflicten worden dan ook in de historiografie aangeduid als *Fehden*.¹⁹

In de rijksstad Frankfurt-am-Main verbood het stadsrecht van 1318 – typerend ‘vrede’ genoemd – iedere gewapende oploop, maar het probleem van veten tussen families binnen de muren stelde zich daar toen nauwelijks meer.²⁰ In Oostenrijk was de stedelijke pacificatie echter nog geenszins algemeen in die tijd.²¹ Vetten werden door de stad Frankfurt als geheel nog wel op grote schaal gevoerd, niet minder dan 229, mogelijk zelfs 244 in de 45 jaren van 1381 tot 1425. De vijanden waren in hoofdzaak feodale heren uit de omgeving die de handelaars op weg naar de jaarmarktstad overvielen. Onder hen waren er veel verarmde roofridders, maar ook hogere heren zoals graven die de protectie waarnamen van afhankelijkken. De feodale wereld heeft hier duidelijk een eigen omgangsvorm, met inbegrip van de formele melding van de vete en de vredesluitingsprocedures, opgedrongen aan de op handelsvrijheid aangewezen stadsbevolking. Die stelde zich dan collectief teweer met dezelfde middelen. Bij de hoofdvetevoerende sloten zich zijn ‘vrienden’ aan – standsgenoten – alsmede beschermheren, helpers, dienaars, knechten en overige afhankelijkken. Met ‘vrienden’ worden de bloedverwanten bedoeld, die gehouden waren tot solidariteit; de beschermheren waren van hogere stand dan de hoofdvetevoerende, de helpers van gelijke en de dienaren of knechten van lagere. Hierbij ging het soms om tientallen lieden die zich, in familiaal of dienstverband achter de hoofdvetevoerende schaarde. De graaf van Nassau-Diez bracht in 1410-1413 zelfs niet minder dan 255 helpers tegen Frankfurt in het gelid. Van haar kant repliceerde de stad niet meer op een familiale basis, maar zette zij soldaten in om haar benadeelde burgers te beschermen. Tussen de partijen gold het veterecht geënt op de verwantschaps- en dienstverbanden, maar met een toenemende mate van in-de-plaats-stelling.²²

Een analoge evolutie kan ook in het Sticht Utrecht worden vastgesteld. Tijdens het eerste kwart van de 14de eeuw telde Immink buiten de stad zelf ruim honderd gevallen van doodslag, 32 van verminking en verwonding, naast enkele van brandstichting en huisbraak, gemiddeld meer dan vijf per jaar. In al die kwesties trad de bisschop als landsheer scheidsrechterlijk op, niet als strafrechter. Wel reserveerde hij voor zich substantiële bedragen ‘als betering’, die veelal opwogen tegen de zoengelden toegekend aan partijen. Ook hier waren de zoen-

19. H.J. Domsta, *Die Kölner Aussenbürger. Untersuchungen zur Politik und Verfassung der Stadt Köln von der Mitte des 13. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts* (Bonn 1973) 87-97, 121-124. O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe* (Stuttgart 1972-) III 569.

20. Orth, *Die Fehden*, 9-10.

21. Brunner, *Land und Herrschaft*, 57 vlg.

22. Orth, *Die Fehden*, 163-176, 27-35.

geldplichtigen vrijwel steeds groepen, familieleden en vrienden. Daarbij werden aantallen van 80, 43, 34 en 20 personen genoemd.²³ Binnen de stad Utrecht poogde de raad wel vrede en zoen op te leggen aan vetevoerende families en clans, maar zij slaagde er ook tijdens de 15de eeuw nog niet in het veterecht geheel uit te bannen. Volgens Berents zou 'het verzwakken van de familieband ten gunste van het gezin' een striktere ordehandhaving door de overheid hebben bevorderd. Hoewel dit verband plausibel lijkt, kan hij er echter geen preciese en overtuigende argumenten voor leveren, noch verklaren waarom die evolutie zo verliep.²⁴

Uit berekeningen van Van Herwaarden blijkt dat in diverse steden van de Nederlanden de zoenprocedure, bij uitstek voor doodslag, tijdens de 15de eeuw nog betekenisvol is geweest, zij het dat het aantal gevallen overal duidelijk afnam. Rond 1360 telde men in Gent per jaar nog gemiddeld 325 zoenen, zodat 'bijna 22% van de daartoe in aanmerking komende bevolkingsgroepen wel op enigerlei wijze bij de zoenprocedure betrokken raakte'.²⁵

Vetevoering was dus tijdens de late middeleeuwen niet alleen voorbehouden aan de adel, zoals Brunner het voor Oostenrijk vaststelde. Stedelijke families regelden hun conflicten tot in de 15de eeuw op die wijze. Daarnaast bestond in het Duitse rijk op ruime schaal de figuur van de adellijke vetevoering tegen steden, met zowel politieke als economische drijfveren. In al die varianten waren de procedure en de organisatie van de conflicten wezenlijk gelijk.

Nader onderzoek zou ongetwijfeld de algemene verspreiding van de veten als model van conflictregeling aantonen. Ik noem hier kort nog enkele randgebieden van het Duitse rijk. Volgens Peyer vormden in het Zwitserse Eedverbond de voortdurende veten of private oorlogen de basis voor de latere *Solddienste*. De vetevoerende groepen bestonden immers uit voetvolk dat *genossenschaftlich-gefolgschaftlich* georganiseerd was binnen sterke lokale kaders. De toenemende verstatelijking maakte de oorlog echter tot een staatszaak, reglementeerde het dienstverband en voerde een bevelstructuur in. Ook het gebruik van vuurwapens vereiste deze nieuwe organisatievorm.²⁶ In de Elzas zou het Bourgondisch gezag onder de bekwame leiding van Pierre de Hagenbach voor het eerst de algemene praktijk van de private oorlogen aan banden hebben gelegd.²⁷ In Friesland ontbrak zulk gezag nog lang, zodat de hoofdelingen elkaar ongelimiteerd konden bestrijden met hun cliénteles. Een verbod door de hertog van Schleswig in 1446 uitgevaardigd op het dragen van wapenrustingen en zwaarden, gekop-

23 Immink-Maris, *Registrum Guidonis*, 31-39

24 D A Berents, *Misdaad in de Middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht* (Zutphen 1984) 56-61, 79

25 Van Herwaarden, *Opgeleide bedevaarten*, 64-86, 27-28, citaat op 83

26 H C Peyer, *Verfassungsgeschichte der alten Schweiz* (Zürich 1978) 64-68, 129-130

27 G Bischoff, 'Les institutions judiciaires de Haute-Alsace pendant la domination bourguignonne (1469-1474)' In *La justice dans les Etats bourguignons et les régions voisines aux XIVe-XVIIe siècles* Publication du centre européen d'études bourguignonnes (XIVe-XVIIe siècles) 30 (1990)

peld aan een gebod tot het respecteren van de kerk-, markt-, huis-, dijk- en ploegvredes, werd zo vaak herhaald dat twijfel aan zijn effect gerechtvaardigd lijkt. Deze opsomming van specifieke vredesstelsels wijst trouwens al op het gefragmentariseerde karakter van de vrede. Uit deze en andere bepalingen blijkt dat vetevoering door familie en vrienden gangbaar was; in het Eidstedter Landrecht van 1426 werd vetevoering erkend tot in de vierde verwantschapsgraad, vanaf de vijfde verboden 'wente dat voffte, dat iss fremd'. In 1398 kon Albrecht van Beieren, graaf van Holland, zich dankzij de steun van de Vetkopers laten erkennen als heer van Friesland, maar een jaar later werd hij reeds verdreven door een opstand van de Schieringers. Die haalden op hun beurt in 1416-17 keizer Sigismund en in 1418 Jan van Beieren binnen, zonder dat deze buitenlandse machten de interne strijd in de ene of andere richting konden doen overslaan of Friesland pacificeren. Met de voortdurende strijd, niet zozeer tussen partijen, als wel tussen clans die ook de Friese steden beheersten, ging gepaard dat de orde steeds opnieuw tijdelijk diende te worden geschapen door scheidsrechterlijke uitspraken, zoenen en landvreden. In de jaren na 1480 mobiliseerden beide partijen honderden huursoldaten, maar het overwicht van Groningen leidde in 1492 tot een nederlaag van de Schieringers, en de onderschikking aan de Habsburgse staat.²⁸

Groot-Brittannië

Hoewel voor Engeland wordt aangenomen dat bloedveten tijdens de 13de eeuw snel werden uitgeschakeld door het koninklijk gezag, blijken er toch tijdens de 14de en 15de eeuw vele klachten te zijn geuit in het Parlement tegen het verschijnsel van de *maintenance*. Met kerstmis deelden de *gentlemen* livreeën gesierd met hun insignes en *pensjons* uit; bij sir Simon Burley waren dat er in 1388 220. Daarmee vormden ze eigen machten binnen de graafschappen, en traden op als 'tweede koningen' die schade aanrichtten en het gewone volk onderdrukten. Op aandringen van de *commons* werden hiertegen in 1426 en 1430 *ordinances* uitgevaardigd die echter de klachtenstroom niet deden ophouden. De *gentry* poogde zich met haar eigen *maintenance* te onttrekken aan het overwicht van de *Lords*, en genoot daarbij de steun van de koning.²⁹

28 A. Panten, 'Über die Verfassungs-, sozial- und wirtschaftsgeschichtliche Bedeutung nordfriesischer Hauptlings- und Adelsgeschlechter vom 14 bis ins 16. Jahrhundert' In H. Menke (ed.), *Die Niederlande und der Europäische Nordosten* (te verschijnen). K. von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen* (Berlijn 1840, herdrukt Aalen 1960) 574 (1446). P. Sax, *Nova, totius Frisiae septentrionalis, Descriptio*, (St. Peter-Ording 1986) 254-255, 262, volgens vriendelijke mededeling door de heer A. Panten. O. Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese Vrijheid* (Leeuwarden 1986) 32, 57, 65-70, 98-107. De studie van H. Feenstra, *Adel in de Ommelanden. Hoofdelingen, Jonkers en Eigenersfeden van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw* (Groningen 1988) 25-48 verschaft geen informatie over vetevoering.

In de Keltische periferie van de Britse eilanden behield de bloedvete een nog veel markanter plaats. In Wales bleef ze tot in de vroege 16de eeuw

'een georganizeerde en erkende instelling, kenmerkend voor een staatloze samenleving waar het gezag zwak en onderontwikkeld is, het behoud van wet en orde is er in ruime mate gebaseerd op de kracht van de banden en verplichtingen van de verwantschap'³⁰

Het gebied waar de bloedwraak de samenleving het diepst en het langst bleef kenmerken was natuurlijk Schotland. De koninklijke macht was er langdurig zwak – van 1406 tot 1625 begon slechts één koning zijn regering als meerderjarige – en was aangewezen op een bemiddelingsrol tussen de clans. De koningen gebruikten zelf ook de private oorlogen om hun positie te versterken, en interesseerden zich overigens hoofdzakelijk in de inkomsten die zij genoten bij het regelen van de schadevergoedingen tussen de families. Verwantschapsbanden vormden de basis van de sociale hiërarchie; ze werden aangevuld door geschreven patronagecontracten, die de rechten en verplichtingen voor beide partijen omschreven. Tussen familieleden waren die bekend, zodat ze niet hoefden te worden opgetekend. Deze relaties vormden striktere banden dan de feodovazallitische waaruit ze zijn geëvolueerd omdat ze geen ruimte lieten voor meer-voudige loyaliteit.

Opmerkelijk in de Schotse situatie is dat een collectie wetteksten uit de 12de tot 14de eeuw, omvattend koninklijk burcht- en gewoonterecht, een schadevergoedingstarief vaststelt volgens de status van het slachtoffer en de omvang van de kwetsuren. Tijdens de vroege 14de eeuw werd het opgenomen in het befaamde tractaat *Regiam maiestatem*, waarin het belang van vete en verwantschapsgroep evident blijkt. Koninklijke *writs* uit de 13de en 14de eeuw preciseerden modaliteiten voor de vergoedingen. Toen de koningen onder druk van het Parlement geleidelijk tussen 1426 en 1532 tot de oprichting kwamen van een hooggerechtshof, betekende dat allerminst dat voortaan een onpersoonlijke staat objectieve rechtspraak zou waarborgen. Op alle niveaus van de samenleving bleven persoonlijke banden doorslaggevend en ook de koningen bleven meer waarde hechten aan een bemiddelde overeenkomst dan aan een straf. Zo bleven zij de private rechten op vergoeding en wraak erkennen en beloofden de schuldigen niet eenzijdig pardon te zullen verlenen. Niet eerder dan tijdens de 17de eeuw, toen er geen zelfstandig Schots koningschap meer was, en geleerde juristen in Edinburgh de toon aangaven, verdween de bloedwraak geleidelijk uit de Lowlands. De moeilijk doordringbare highlands behielden echter hun tradities nog veel langer.³¹

Jenny Wormald, die een aantal zeer boeiende studies heeft gewijd aan deze

29 S Walker, 'Autorité des magnats et pouvoir de la gentry en Angleterre à la fin du Moyen Age' In Ph Contamine (ed.), *L'Etat et les Aristocraties (France, Angleterre, Ecosse), xiiie-xviiie siècle* (Paris 1989) 189-211, bijz. 198-203

30 R R Davies, 'The survival of the bloodfeud in medieval Wales' In *History* LIV (1969) 341

31 J Wormald, 'Bloodfeud, kindred and government in early modern Scotland' In *Past and Present*, 87 (1980) 54-97, 'Laissez-faire government and local patronage. Scotland, sixteenth to early seventeenth century' In A Maczak, (ed.), *Klientelensysteme im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988) 159-175, bijz. 165-166, 'L'Etat et l'aristocratie et l'idée de contrat en Ecosse, xve-xviiie siècle' In Contamine, *L'Etat et les Aristocraties*, 213-230, bijz. 216, 222

problematiek, beklemtoont dat het onjuist is alleen de gewelddadige kant van de veten tussen verwantschapsgroepen en cliëntes te zien. In feite was het Schotse systeem juist gericht op conflictbeheersing, vredestiting door overeenkomst en dwang op alle leden van de groep om de vrede te respecteren. De prijs van het gevloede bloed en de gemaakte slachtoffers werd bepaald volgens regels, waarover nog wel onderhandeld werd. Buitenissige eisen werden echter gesanctioneerd. Een door bemiddeling van een scheidsrechter bereikte vrede berustte op een wederzijds akkoord en bood derhalve meer kansen op stabiliteit dan een eenzijdig opgelegde straf die de wraakgevoelens van de slachtoffers en hun familie niet stilt.

Wel bleef de schaal van de vrede beperkt tot de betrokken groepen van verwanten en cliënten. Wormald legt er de nadruk op dat deze privaatrechtelijke conflictbeheersing in Schotland langdurig bestond naast en binnen de publiekrechtelijke rechtspraak. Ook elders, in de steden bijvoorbeeld, zagen we dat zoenprocedures voor vetes functioneerden naast een strafrechtspraak. De snelheid van de overgang naar een volledige onwettigheid van veten verschilt volgens het ritme van de sociale verandering in een samenleving; met name is daarbij te letten op de kracht van de verwantschapsgroepen en cliëntes, die persoonlijke schikkingen nastreven, enerzijds, en van het staatsapparaat, dat rechtstreeks alle onderdanen poogt te bereiken, anderzijds.

Vlaanderen

Gegeven het alom geconstateerde belang van vetevoering en eigenrichting, en de uiteenlopende verklaringen, zal nu ingegaan worden op verwantschapsstructuur en geweldpleging in Vlaanderen, over welk graafschap vrij uitvoerig vergelijkingsmateriaal voorhanden is. Reeds in 1194 meldt Giselbert van Bergen

'homines multi in Gandavo, et potentes parentela et turribus fortes, inter se discordabant et sepius ad arma conveniebant; unde sepius multi occidebantur, multi .....vulnerabantur' (in Gent leefden vele mannen met elkaar in onvrede, zeker zij die machtig waren met hun verwanten en sterk met hun torens, en zij grepen vaak naar de wapens; daardoor werden er vaak velen gedood en velen gewond).

De graaf die de vrede poogde te herstellen, stuitte op de afwijzing door één van de strijdende partijen die zelfs in zijn aanwezigheid naar de wapens greep. Hij trok zich terug uit de stad, vrezend dat zijn tegenstanders daar, in samenwerking met de hertog van Leuven, de graaf van Holland en hun verbondenen, iets schadelijks tegen hem in het werk zouden stellen. Pas na enige weken onderwierpen de Gentse muiters zich aan de graaf, die gijzelaars van hen ciste en in zijn burcht opsloot.³² Opmerkelijk in het citaat is de term *parentela* die op de verwant-

32. I. Vanderkindere, *La chronique de Gislebert de Mons* (Brussel 1904) 292-294.

schapsgroep wijst, alsmede de vermelding van torens, die kennelijk doelen op de versterkte *stenen*, de patriciërshuizen.

Het ruimere familieverband is uitvoerig beschreven voor de Zuidvlaamse stad Dowaaï met betrekking tot een groot conflict in 1284-1285. De daar gebruikte termen '*lignage, parents, proïsmes, amis, amis charnels*', soms in tweevoud voorkomend als '*parens et amis*', ziet men het duidelijkst voorkomen bij de beschrijving van veten. Het stadsbestuur kon niet repressief optreden tegen de collectieve vijandschappen onder de vooraanstaande families, omdat die berustten op een ouder rechtsbeginsel dat nog sterk leefde juist in hun eigen kring. Het vermocht hooguit de feiten te constateren en bemiddeling voor te stellen met het oog op een bestand of een vrede.³³

In Dowaaï zowel als in Rijsel vindt men eveneens de bevestiging van de samenstelling van een clan uit nog anderen dan verwanten. De *mesnie* omvatte immers ook daar dienaren, knechten, knapen en meiden (*valets, garçons, valetons*, en *meskines*), waarvan de mannelijke leden behoorden tot het gevolg van de leiders ('*alant apries li kies de le faide*'). Er bestond een hiërarchie naar leeftijd en bekwaamheid. De dienaren (*valets*) waren zeer sterk toegewijd aan hun meester, begeleidden hem overal, ook op zijn reizen, en vervulden al de moeilijke opdrachten voor hem. In de strijd namen zij het voortouw, wellicht juist omdat ze al jonge volwassenen waren. De *garçon* blijkt jonger dan de *vale*t en droeg minder verantwoordelijkheid; zijn aktieterrein bleef nog vooral het huis en hij beschikte niet over een paard. Van allen, ook de jongste *valetons*, werd gezegd dat ze 'toebehoorden' aan de leider van de familie (*apiertenoit*).³⁴ Deze terminologie alsmede de daarmee beschreven werkelijkheid vertonen een opvallende overeenkomst met de patronageverhoudingen die in de antropologische literatuur worden aangetoond op verschillende tijden en plaatsen. De termen *cousin* en *amis* werden gebruikt in een betekenis die een vloeiende overgang tussen bloedverwantschap en overige loyaliteitsbanden laat zien. De precisering *amis charnels* bevestigt deze interpretatie. De niet-bloedverwanten behorend tot het gevolg van een machtige werden opgenomen in pseudo-familiale relaties met een duidelijke patriarchale gezagsstructuur.³⁵ Voorbeelden van vetes tussen families zijn voor verschillende Vlaamse steden overgeleverd in verhalende bronnen betreffende de 12de eeuw; uit de 13de en 14de eeuw is een aantal uitspraken bekend waarin de graaf aan de moegestreden partijen zijn vrede en sancties oplegde. Daarbij trad hij primair op als arbiter, maar behield zich wel strafrechtelijke sancties voor tegen de eventuele overtreders van de zoen.

Steeds opnieuw blijkt de familiale solidariteit het kader te zijn geweest waarin

33. G. Espinas, *La vie urbaine de Douai au moyen âge* (Paris 1913) 593-645.

34. G. Espinas, *Une guerre sociale interurbaine dans la Flandre wallonne au XIIIe siècle. Douai et Lille 1284-1285* (Paris-Lille 1930) 187-192, 211.

35. S.W. Schmidt, C. Landé, L. Guasti, *Friends, followers and factions* (Berkeley 1977). M. Gluckman, *Politics, law and ritual in tribal society* (Oxford 1971).

werd gehandeld, bestraft en verzoend. Een Vlaams edelman, Willem van Steenhuse, was in 1289 in een vete gewikkeld met een Brugse burgerlijke *lignage* om de dood van zijn grootvader, zonder dat – volgens onze bronnen – deze zelf, of een ander lid van zijn familie, daar enige aanleiding voor hadden gegeven. De oudste zoon van het slachtoffer had zich vanzelfsprekend aan het hoofd geplaatst van een vete (*'me peres entreprist le faide com kief de le weere (=guerre), ensi ke drois fu, comme ses aineis fius'*). Hij ruïneerde zich echter in de strijd die aan zijn familie en vrienden nog drie andere doden en drie gewonden kostte, terwijl ook bij de tegenpartij drie doden vielen, zonder dat echter wraak werd genomen op de moordenaars van het eerste slachtoffer. Diens kleinzoon wendde zich nu tot de graaf met het verzoek om zo snel mogelijk een einde te maken aan de vete. Treffend is dat de verzoeker erbij vermeldde dat hij handelde tegen de wil en raad van de meeste leden van zijn familie, die dit een blaam vonden van hun gemeenschappelijke eer.

De graaf deed uitspraak door eerst en vooral *zijn* vrede op te leggen; overtreding hiervan zou leiden tot 'wetteloosheid' van de dader in het hele graafschap. Vervolgens legde hij schadevergoedingen op voor elk slachtoffer afzonderlijk. Die schadevergoedingen waren verschuldigd van familie tot familie; zij moesten worden gegeven aan de *amis* of *parens* van het slachtoffer en ze zouden worden ingezameld door '*preudommes dou lignage*', de vroede mannen van het geslacht. Daarnaast behield de graaf zich nog het recht voor om als landsheer boeten op te leggen wegens ordeverstoring. In vier gevallen bepaalde de graaf dat een deel van het bedrag besteed diende te worden aan de stichting van een kapellanie, bijvoorbeeld in de kerk waar een moord had plaatsgevonden. In het totaal kreeg 17% van de vergoedingen een dergelijke kerkelijke bestemming. De bedragen liepen sterk uiteen: voor verwondingen werden 10 tot 30 pond (lb.) *parisis* opgelegd, voor de dood van een *vallet* 40 lb., voor de andere slachtoffers 350, 400, 800 en 2400 lb.³⁶ Dit laatste bedrag betrof de eerste moord die de hele vete had uitgelokt; 400 lb. daarvan waren bestemd voor twee kapelstichtingen. Niet alleen de aard van het misdrijf, maar ook de sociale status van het slachtoffer bepaalde de strafmaat. Wel is op te merken dat de door de graaf opgelegde vergoedingen immens hoog waren: de hoofdschuldige, de familie Bonnin, moest 3550 lb. par. betalen en ontving er slechts 300 terug voor haar slachtoffers, netto dus 3250 lb. Dit bedrag is te vergelijken met de totale inkomsten van de stad Gent, die in 1280 7844 lb. bedroegen, terwijl de grafelijke baljuw aldaar in 1291 slechts 268 lb. 17s. aan ontvangsten noteerde.³⁷ De grote omvang van de vergoedingen geldt vooral (3200 lb.) twee moorden in de familie Steenhuse waarvan een lid zich tot de graaf had gewend wegens de geleden verarming. Dit wijst enerzijds op de zeer aanzienlijke rijkdom van de families die in vetes gewikkeld waren, anderzijds op de evidente wil van de graaf om zichzelf op te werpen als de enige

36. Van Caenegem, *Strafrecht*, 346-350.

37. J. Vuylsteke, *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen 1280-1336*, Bd. 1 (Gent 1900) 4, 6.

waarborg van de openbare orde waarbij de partij die zich met haar klacht tot hem wendde er mild van afkwam. Hij greep het middel van de arbitrale uitspraak aan om beide partijen door een eed te binden aan de door hem opgelegde vrede, waarna iedere verdere inbreuk *eo ipso* door hem vervolgd zou kunnen worden.

Veten die zich tussen patricische families van een zelfde stad voordeden, stelden het probleem van de effectiviteit van de stedelijke rechtbank van de schepenen. Die kon slechts optreden in zoverre haar constituerende delen, de patriciërsfamilies die er levenslang en veelal zelfs erfelijk de controle over uitoefenden, het onderling eens waren. Ging het echter om conflicten tussen patriciërsfamilies die vooraanstaande posities bekleedden in het stadsbestuur, dan kon praktisch geen hogere macht vrede opleggen en greep geweldpleging om zich heen. In dit licht kan men stellen dat de clan de overplaatsing was naar het stedelijke milieu van de feodale heerschappijstructuur, met haar versplinterde soevereiniteit gebaseerd op trouw en dienstvaardigheid enerzijds, en bescherming en vergoeding anderzijds. Dezelfde ethiek van strijdvaardige competitie, eergevoel en solidariteit die de feodale *Gefolgschaft* kenmerkte, doordrong ook de clan. Zoals voor de feodale adel vormde de strijd tussen de clans onderling een symptoom van de zwakheid van het hoger gezag, in casu dat van de graaf. Maar tegelijk gaf die strijd (paradoxaal) aan de graaf een aangrijpingspunt om zijn gezag te verstevigen als hij zich kon opwerpen als de enige arbiter; de notie versterking van de *openbare* orde bood de vorst de kans om voor zich het geweldsmonopolie op te eisen.

Zolang de patriciërs het monopolie hadden van het stadsbestuur, was het voor gewone burgers van belang de bescherming te zoeken van een machtige familie die de toegang tot een substantieel deel van de schaarse middelen controleerde. In extremis bood het behoren tot een clan aan het kwetsbare individu de noodzakelijke protectie tegen willekeurige machtsuitoefening. Van dit laatste geeft een onderzoek, uitgevoerd begin 1297 op last van graaf Gwijde van Dampierre, onmiskenbare bewijzen. In het kader van het toen op een hoogtepunt gekomen dubbele conflict enerzijds tussen het Gentse stadspatriciaat en de graaf, en anderzijds tussen de graaf en zijn suzerein koning Filips de Schone, gelastte graaf Gwijde een enquête onder een honderdtal erbare burgers naar hun mening over het vroegere, zo pas afgezette patricische stadsbestuur. Bijna alle ondervraagden legden getuigenis af over de systematische partijdigheid van de patricische schepenen in hun hoedanigheid van rechters. Hun nepotisme en omkoping werden aan de kaak gesteld; zulke verwijten hadden nagenoeg identiek geklonken tegen de Keulse patriciërs in 1258.

Deze openhartige getuigenissen, afgelegd door personen behorend tot een sociale bovenlaag, en van wie er 67 werden aangeduid als *hyrritaules*, erfachtigen of patriciërs dus, wijzen op een toestand waarin de openbare orde in hoge mate afhing van de persoonlijke banden en belangen van ambtsdragers.³⁸ Aangezien

een stad in de 13de eeuw niet beschikte over een professioneel politiekorps van enige omvang, en het hoger gezag onder normale omstandigheden niet in staat was de schepenen te controleren en te sanctioneren, waren rechtzoekenden overgeleverd aan de private machtsmiddelen. Daarom zochten gewone lieden de bescherming van goed gesitueerde families; zij konden die krijgen omdat een talrijke schare van afhankelijken de macht van de aanzienlijken juist vergrootte. Van de zwakke volgelingen werd vooral loyaliteit en nederigheid verlangd, en wanneer nodig de bereidheid om klusjes op te knappen, die konden gaan tot het uitvoeren van een moord. De meest vooraanstaande families in Gent werden zo omringd door een clan van tientallen verwanten, vrienden en dienaren. Jeugdigen zullen wel de 'stoottroepen' hebben gevormd, zoals op te maken valt uit de verkleinvorm *kin* en dergelijke van voornamen vermeld in processtukken.

De conflicten tussen clans sproten vaak voort uit de strijd om de politieke macht, zo stelt ook Heers.³⁹ Aldus werd in Gent in 1286 de patricische familie Borluut uit het schepenambt verdrongen, waarover zij decennia lang had beschikt. Bovendien was haar machtsbasis over de stadswijk rond de Sint Baafsabdij en over de rijke abdij zelf aangetast door een concurrerende familie.⁴⁰ Hieruit ontstond een jarenlange vete, geleid door de oudste zoon Borluut die had gehoopt zijn overleden vader als schepen op te volgen. De familie-eer was inderdaad een sterk bindmiddel waarvoor de algehele solidariteit van de clan moest worden gemobiliseerd. Het terzijde schuiven van de leider van de familie vormde een uitdaging die de agressie van alle verwanten, vrienden en dienaren opwekte. Allerlei op zichzelf onbelangrijke incidenten, zoals een afgesprongen verlovings (Pistoia, 1296) en een in het openbaar toegediende oorvijg (Gent, 1294) werden dan opgevat als ontoelaatbare aantastingen van de eer van de hele familie.

In 1294/95 rapporteerde de baljuw van Gent aan de graaf over niet minder dan zeven vetes in de stad, alle gepaard gaande met moord en doodslag. Hierbij waren de meest vooraanstaande families betrokken. Nooit werd slechts één persoon als schuldige genoemd, maar steeds ook broers, zonen, vrienden en dienaren. Clans handelden collectief en werden ook als collectief aansprakelijk gesteld. Wraak kon derhalve worden uitgeoefend op om het even welk lid van de vijandige clan, of hij nu direct betrokken was bij de kwestie of niet. Op die manier escaleerde wraak voortdurend en leidde ze tot grondige versterking van de openbare orde. Grote conflicten tussen machtige clans verdeelden de stad dan in twee onverzoenbare kampen, net zoals in Noord-Italië.

De meest uitgebreide vete was die tussen de clans Borluut en Sint-Baafs, du-

38. L. A. Warnkoenig, 'Documents inédits relatifs à l'histoire des Trente-Neuf de Gand'. In: *Message des Sciences et des Arts*, 1 (1833) 103-160. J. Vuylsteke, *Uitleggingen tot de Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen, 1280-1315* (Gent 1906) 78-91. Hertaalde citaten in W. Blockmans, *Een middeleeuwse vendetta* (Houten 1988²) 79-81.

39. Heers, *Parties*, 211-213, 290.

40. F. Blockmans, *Het Gentsche Stadspatriciaat tot omstreeks 1302* (Antwerpen 1938).

rend van 1286 tot de uiteindelijk in 1306 door de graaf opgelegde vrede en bestraffing. Hierbij waren toen acht doden en zes gewonden gevallen. De sancties richtten zich ook hier meer op de clans als collectiviteiten dan op individuele daders. De clans dienden leden op strafbedevaart te zenden. Van deze 27 straffen werden er 19 opgelegd aan met name genoemde daders, de acht overige moesten worden volbracht door niet nader genoemde leden van de clans.⁴¹ Zoals vastgesteld voor de vete Steenhusc-Bonnin bepaalde ook hier de sociale status van de betrokkenen, slachtoffer en dader, mede de strafmaat.

Vanuit de tegenstellingen tussen clans groeiden onder bepaalde omstandigheden nog ruimere antagonistische eenheden. De verwantschapsgroepen met hun volgelingen vormden dan de kern van weer grotere gehelen, ontstaan uit de bundeling van clans. Dit kon voortspruiten uit de escalatie van wraakoefening die via de wijde vertakking van de loyaliteitsbanden uitdijde naar andere families. Beide hierboven nader beschreven vetes geven daarvan voorbeelden: de vete Borluut-Sint Baafs evolueerde tot een vete de Visschere-de Brune, uten Boomgaarde, ser Macheleinszoon, van de Kerchove. De vete Steenhusc-Bonnin verbreedde zich tot de families de Grutere, de Rode, van Avelghem en Biernart. In de vete Borluut ging het om de macht in het stadsbestuur van Gent, maar geleidelijk ook om die in het hele graafschap. De tegenstellingen ontaardden in straatgevechten en raakten vermengd met de conflicten tussen de graaf enerzijds, het patricische stadsbestuur en de koning van Frankrijk anderzijds. Het is voldoende bekend dat deze antagonismen uitmondde in regelrechte partijstrijd op de schaal van het hele graafschap Vlaanderen. Daarbij vond een polarisatie plaats in twee kampen die zich tooiden met alle symboliek van kleuren, wapenschilden, wachtwoorden en benamingen (Klauwaerts-Leliaerts) die ervan waren afgeleid. De partij van de koning vond haar aanhang onder de oude patricische elite, terwijl die van de graaf bestond uit een coalitie van uitgesloten patricische families, een opgeklommen middenklasse en de naar emancipatie strevende massa van ambachtlieden. Deze laatsten wilden een opener politiek systeem dat zekere constitutionele rechten zou verlenen aan de ambachtsgilden. De oude patricische familie Borluut die in 1286 haar schepenzetel was kwijtgeraakt, heeft zich wellicht daarom geschaard aan de zijde van de ambachtlieden en de graaf (de Klauwaerts): met de steun van deze vroegere tegenpartijen kon zij in de gewijzigde omstandigheden op machtsherstel hopen. Vele andere oude families raakten bitter verdeeld tussen beide partijen; dit was onder andere het geval van de uten Hove, Haec, uten Meerham, Willebaert en Rijnvisch.

Op een wat beperkter schaal valt nog een treffend voorbeeld te noemen waarin het clanverband plots de basis ging vormen van een veel ruimer conflict, in casu tussen de twee naburige steden Dowaaï en Rijsel. In 1284 ontaardden enkele plagerijen tijdens een tussenstedelijk toernooi te Dowaaï in vechtpartijen en

41. F. Blockmans, 'Een patricische veete te Gent op het einde der XIIIe eeuw'. In: *Bulletin Commission royale d'Histoire* 99 (1935) 573-692.

aanslagen die twee maanden aanhielden, en die uiteindelijk door de graaf gepacificeerd werden. In vergelijking met de eerder beschreven feiten was het aantal betrokkenen hierbij op sommige momenten veel groter (tot enkele tientallen en zelfs honderden, met name leden van het *commun*, gewone ambachtslieden) maar het aantal slachtoffers aanzienlijk geringer: 30 personen werden bedreigd, een twaalfstal geslagen, acht gewond, twee verloren lichaamsdelen, en één werd gedood.⁴² De verklaring van deze relatieve mildheid schuilt wellicht in het collectieve karakter van de uitdaging: geen enkel individu diende specifiek gewroken te worden, geen enkele familie was in het bijzonder in haar eer aangetast; de animositeit richtte zich collectief van de ene stedelijke gemeenschap tegen de andere.

Toch vormde de familie de kern van voortdurende wraakacties die onvermijdelijk steeds meer slachtoffers maakten in een wijdere kring. De eer van de familie dwong tot represailles waarvan men – soms zelfs met tegenzin – inzag dat ze moesten worden voltrokken ondanks de persoonlijke onschuld van het slachtoffer.⁴³

Jacques Heers toonde aan dat de zin voor het compromis in de Lombardische en Toscaanse steden ver te zoeken was. Machthebbers vertoonden niet de neiging plaats in te ruimen voor opkomende krachten en lokten door die houding polarisatie uit. Partijen vertegenwoordigden dus extreem tegengestelde visies en belangen die elkaar volledig uitsloten. Daardoor kende men in de late middeleeuwen bij uitstek twee-partijenstelsels: de Welfen en de Gibellijnen, de Zwarten en de Witten, de Leliaerts en de Klauwaerts, de Hoeken en de Kabeljauwen, de Clementijnen en de Urbanisten, de Armagnacs en de Bourguignons, de Schieringers en de Vetkopers. Lidmaatschap hield een totale persoonlijke loyaliteit in voor of tegen de bestaande orde.⁴⁴ De onbeslist en gematigden vormden geen partij.

Het bestaan in een bepaalde regio van scherpe partijtengstellingen lokte vaak bestending uit van het antagonisme, over zijn oorspronkelijke oorzaken heen. De loyaliteitsbanden bleven grotendeels bestaan en vormden het vanzelfsprekende kader waarin nieuwe conflicten werden gedefinieerd. Zo bleven de heroïsche prestaties van de Vlaamse ambachtslieden in 1302 tijdens de 14de eeuw een inspiratiebron vormen voor hun emancipatiestrijd, temeer daar ook de andere partij, de koning van Frankrijk, bij herhaling in het graafschap militair tussenbeide kwam om opstanden neer te slaan. Toch betekenden de constitutionele hervormingen in de meeste Vlaamse steden, die de erkenning van de ambachtsgilden inhielden alsmede vormen van hun participatie aan het stadsbestuur, een fundamentele breuk ook in de wijze van functioneren van het patriaat.

De graaf kreeg geleidelijk meer vat op de openbare orde. We zagen hem in

42. Espinas, *Guerre sociale*, 290.

43. Espinas, *Guerre sociale*, 235-239, 260-266.

44. Heers, *Parties*, 177, 243.

het conflict tussen Dowaaï en Rijsel in 1284 optreden als vredestitcher, en als bemiddelaar in de vete Steenhuse-Bonnin in 1289 *zijn* vrede aan de partijen opleggen en de bestraffing van inbreuken voor zich reserveren. In de vete Borluut-Sint Baafs deed de graaf in 1306 uitspraak in dezelfde zin. In het nieuwe stadsrecht van Brugge van 1281 verbood de graaf alle veten, en in 1330 nam hij die bepaling op in een keure die hij oplegde aan een hele reeks Vlaamse steden.⁴⁵ In Gent kwam de graaf in 1353 tussenbeide in de vete Rijm-Alijn om een zoen af te dwingen; toen die verbroken was door een moordaanslag, bevestigde hij een jaar later een bestraffing door de schepenen en uiteindelijk sprak hij in 1362 het vonnis uit.⁴⁶

Na deze geruchtmakende zaak verdwijnt de private vete langzaam uit de Vlaamse geschiedenis. Schepenbanken waren inmiddels pluraal samengesteld en de grafelijke rechtspraak was meer geprofessionaliseerd. De zwakheid van de grafelijke macht en de verregaande autonomie van de stedelijke patriciaten hadden tot omstreeks het midden van de 14de eeuw een situatie geschapen waarin er geen hogere macht onbetwist en effectief kon optreden in de rivaliteit tussen de patricische families. Tijdens de laatste drie decennia van de 13de eeuw werkte de machtsstrijd tussen de koning en de graaf de vorming van twee partijen binnen het graafschap als geheel in de hand. Sedert de opening van het politieke stelsel in de steden voor vertegenwoordigers van de ambachtsgilden in 1302 bepaalden de verhoudingen tussen patricische families niet langer exclusief de openbare orde. Nieuwe politieke conflicten speelden zich voortaan meer af rond de scheidslijnen van het gildenstelsel, waarbij de restanten van de oude elites aansluiting zochten. Deze constitutionele hervorming, alsmede de versterking van de grafelijke macht vanaf de late 14de eeuw brachten een breuk teweeg in de sociale structuren waardoor clanvetes effectiever onderdrukt werden en de koppeling tussen clanvetes en partijstrijd verdween. De hevige sociale conflicten die Vlaanderen tijdens de 14de eeuw kende, werden in tegenstelling tot die in Noord-Italië, niet meer gevat in organisatievormen die op de familie stoelden, maar eerder in corporatieve structuren. In de Noorditaliaanse steden gebeurde dit pas door de installatie van monarchale regimes in de loop van de 15de eeuw.

De zoenrechtspraak liep terug naarmate de macht van de vorst over de steden toenam. In 1372-73 waren er in Gent nog 280 uitspraken van zoenrechters tegenover 59 strafrechterlijke vonnissen, hetzij 4,5 maal zoveel. Het jaargemiddelde van de zoenprocedures groeide tot een maximum van 1000 omstreeks 1430, daalde dan tot 550-520 in de jaren 1450 en 1460, na de zware repressie van de Gentse opstand; het kende een opflakking in de jaren '70 met de herovering van de stedelijke autonomie na de dood van hertog Karel de Stoute. De nederlagen tegen Maximiliaan en Karel v braken de stedelijke autonomie en daarmee de zoenprocedure, die in de jaren 1490 nog slechts 70 gevallen betrof,

45 Van Caenegem, *Strafrecht*, 230-247.

46. Van Caenegem, *Strafrecht*, 238-239. Op blz. 236-237 nog enkele sterke gevallen uit Dowaaï 1318 en Rijsel 1345-1346.

en van 1500 tot 1570 minder dan 50 per jaar.⁴⁷ Van Herwaarden zoekt de verklaring voor de afname van de eigenrichting in bevolkingstoename, waardoor de kansen op werkgelegenheid verminderden en landloperij werd bevorderd. Meer oligarchisch samengestelde stadsbesturen en territoriale vorsten die naar een geünificeerde rechtspraktijk streefden, werkten strafoplegging van de overheid in de hand.⁴⁸ Deze verklaring is bestreden door Boone die, mijns inziens meer overtuigend, aan de desaristocratisering van het stadsbestuur en zijn gespannen relatie met de vorst een grotere verklaringskracht toekent.⁴⁹

Op het Vlaamse platteland bleef vetevoering gedurende het eerste derde van de 15de eeuw nog wel een diepgeworteld verschijnsel. Toen waren het echter de besturen van de drie grote steden en van het grote plattelandsdistrict het Brugse Vrije, samen vormend het college van de Vier Leden, die maatregelen aan de vorst voorstelden tegen deze ordeverstoringen. In maart 1412 vaardigden de Leden samen met het grafelijke gerechts- en bestuurscollege de Raad van Vlaanderen een verbod uit om nog langer livereien te dragen, die ridders en schildknapen uitdeelden aan allerlei lieden die onder die dekmantel vele misdaden begingen. In april werden al arrestaties van overtreders genoteerd, waarbij ook het voeren van wapenspreuken als strafbaar gold.⁵⁰

In november 1413 bleken echter nog steeds grote aantallen edelen en niet-edelen livereien uit te delen aan volgelingen die gevechten voerden, molens en huizen omver wierpen en het gewone volk schade berokkenden met hun veten en afgedwongen vredes. Weer was de vraag van de Leden om het verbod te vernieuwen.⁵¹ In het voorjaar van 1415 bleek de ordonnantie met name in Zuidwest-Vlaanderen nog weinig effect te sorteren, gezien de vele klachten bij de Leden over de veten tussen partijen, die elkaars volgelingen dood sloegen en afdreigden, zodat de pachters hun land niet durfden bezaaien.⁵² Jaar na jaar hielden de klachten aan ondanks steeds herhaalde verbodsordonnanties tegen *clederen van paruren, frocken, sieuten*. Opvallend is dat de vorst in deze niet wilde optreden tegen de bestaande privileges, zodat medewerking van de Vier Leden en de lokale besturen aangewezen was. Bij de vetevoerenden waren immers zeer

47 Van Caenegem, *Strafrecht*, 320-322

48 Van Herwaarden, *Opgelegde bedevaarten*, 27-28

49 M. Boone, 'Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late middeleeuwen (14de-15de eeuw)'. In *Het Openbaar Initiatief van de Gemeenten in België - Historische Grondslagen (Ancien Régime)* (Brussel 1984) 75-76, W. Prevenier-M. Boone, 'De Stadstaat-droom' In J. Decavele (ed.), *Gent Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen 1989) 93-105

50 Ordonnantie 5 maart 1412 'sur le fait des livrees de robes que plusieurs chevaliers et escuiers du pays de Flandres donnerent journelement a plusieurs et diverses personnes, qui soubz umbre d'icelles commettoient journelement plusieurs mauvais faiz et crimes', A. Zoete, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1405-1419)*, dl 1 (Brussel 1981) nr 415 d, 611-612, nr 422, 624-625

51 'dat men binnen zinen lande van Vlaendren vele overdaden dede, beede up tite van veechten, muelne ende husen omme te werpene, ende unter grooter menichten van cleedinghen die ghaven eidele ende onedele vele binnen zinen lande hem onderwonden paisen te makene ende bi desen daden vele lieden groot overlust, begheerde, [de hertog] hier up voorzien te zine behouden de vrijheden van zinen lande', A. Zoete, *Handelingen*, dl II (Brussel 1982) nr 507, b,d, 767-768, nrs 511, 513, 773-774, 776-777

aanzienlijken betrokken die blijkbaar nog steeds niet eenvoudig te onderdrukken waren.⁵³ In 1428 was er in Sint-Winoksbergen-ambacht en in Veurne-ambacht sprake van verwondingen, gevangennames, vechtpartijen en huiszoekingen die velen gekleed in de livrecien 'van de heren' bedreven ten koste van de andere partijen en de arme lieden in het bijzonder. De Vier Leden dienden de partijen te scheiden en vrede te vestigen.⁵⁴ In 1431 traden de Leden nog op als bemiddelaars tussen partijen van grote heren in het Westland, opdat de onschuldige 'vrienden ende maghen' vrijuit zouden gaan voor een moord begaan door negen van de hunnen.⁵⁵

Daarna worden de vermeldingen schaars, wat wijst op een zeker succes van de repressie. In juli 1445 werd nog eenmaal bij de Leden aangedrongen op een hernieuwde uitvaardiging van het verbod van wapen- en livreidracht.⁵⁶ In 1448 rees nog een competentiegeschil omdat de schout van Brugge een aantal poorters van Nieuwpoort wegens verboden wapen- en livreidracht had gevangen, waartegen de schepenen van die stad hun privileges aanvoerden. De Leden bevestigden dat zij bevoegd waren om de naleving van hun ordonnantie af te dwingen in het hele graafschap, waarna Nieuwpoort naar de hertog trok en van hem steun kreeg.⁵⁷ Dit incident toont aan: 1. dat het probleem nog bestond in het Westland, zij het op beperkte schaal, 2. dat repressie effectief werd uitgeoefend,

52 'voort waren minen heere van Charolois te kennene ghegheven de groote veeten die Westwaert regneeren ende doverdaden die eeneghe lieden int land daden, die welke verdreechden der lieder pachteren zo dat zij tland dat zij ghepacht hadden niet en dursten eeren no zayen, sghelyx de muelnaers dat zij niet dursten malen', 'dat verzien mochte zijn up de groote veeten die Westwaert regneeren, van den welken daghelix vele ende diversche manslachten gheschiet mids der grooter meenichte van partijen die welke deen jeghen den andren bi vermetelheden achter tland gaen met voetboghden ende andre wapene ende den heere niet en ontsien, van denwelken daghelix elachten commen waren voor de 4 Leden' Aldaar, nrs 589 d en 590 d, 910 912

53 Aldaar, nrs 612 d (juli 1415), 705 d (jan 1417), 755 d-758 d (jan 1418) W P Blockmans, *Handelingen van de Leden en van de Staten van Vlaanderen (1419-1467)*, dl 1 (Brussel 1989) nrs 171 D, 173 D (april-mei 1424), 182 D, 187 D, E, 190 D, 205 D (juli 1425), 352 D a (jan 1429), 357 D, 539 (okt 1433), 578 (sept 1434)

54 'dat zovele persoonen der heeren cleederen draghen ende bij dien de aerme vertasseeren', 'ghevechten, twisten, huussoukene ende grieven gheschiet tusschen den Scavelaers, Harewijns, Fobeerts ende Batsinghers ende diverschen anderen partijen, cuerbroeders in Veurne ambacht', 'omme partijen te versceedene deen van den andren ende pais tusschen hemlieden te voedene' Aldaar, nrs 300 D b, 315 D b, 319 D b, 322 D b

55 'van den veechten van mijnen heere van der Cappelle ende zijne wederpartie daer hi ende eenighe zijne vrienden ende maghen notable onsculde deden voor de voors Leden van dat mijn voors heere van der Cappele ende de 9 personen die tfaat daden, besculdicht waeren alleenlike zonder meer etc', 'up tste van Pietren Van Belle omme een vriendelike vrede te vercrighene van den voors Pietren ende zinen vrienden ende maghen omme de onbesculdeghe vriende ende maghen van minen heere van der Cappelle', 'omme bi eenighen van zinen [de hertog] eedelen Rade ende den vors Leden te traictierne met Pietren Van Belle ende zijnen vrienden ende maghen omme de onsculdighen maghen van den heere van der Cappelle in vreden te ghecrighene als van der doot van mer Zegheren van Belle, wiens ziele God ghedinke' Aldaar, nrs 447 D, 452 B,D (febr-maart 1431)

56 Aangevoerd werd 'dat van node ware van nieu te verbiedene de cleederen van paruren te ghevene ende te draghene, item van langhen messen ende andere wapenen te verbiedene' Blockmans, *Handelingen 1419-1467*, dl II, tel persc, nr 935 D

57 Aldaar, dl II, nr 1054

3. dat de vorst het inmiddels gereduceerde probleem nu wel kon beheersen zonder de medewerking van de Leden.

Globale politieke tegenstellingen hebben zich in Vlaanderen tijdens de Bourgondisch-Habsburgse periode nog slechts voorgedaan in de opstanden tegen de regerende vorst. Alle waren zij heel losse en tijdelijke expressies van onvrede met de bestaande orde, waarbij alleen tijdens de periode 1482-92 een duurzaam politiek alternatief werd uitgewerkt. Van een expliciet partijbewustzijn was er echter geen sprake.

Conclusie

Op zoek naar een verklaring voor het binnen de Nederlanden opvallend duurzame karakter van de Hollandse partijstrijd, kunnen we op grond van enig vergelijkingsmateriaal het volgende stellen.

1. Zelfhulp, eigenrichting, geweldpleging en vete waren Germaanse gewoonterechten met een zeer lange traditie en een wijde verspreiding. Ze konden slechts worden onderdrukt door een krachtig staatsapparaat met een effectief afdwingbaar rechtsstelsel. Zolang de staatsmacht de middelen van de legitimiteit van een alomtegenwoordige rechtsmacht ontbeerde, bleven diverse groeperingen in de samenlevingen zichzelf wreken op hen die hun onrecht aandeden. Dit in de volle middeleeuwen praktisch aan de ridderschap voorbehouden recht vond een steeds bredere navolging, waarbij vanzelfsprekend alleen in specifieke milieus clans het sociale draagvlak vormden. Elders namen verwantschapsgroepen of maagschappen die dragende functie van het veterecht waar. Dit stelsel bood uiteraard ook vele mogelijkheden tot geweldpleging die niet ingegeven was door privaatrechtelijke belangen inzake gewelddelicten, maar door politieke machtsstrijd of puur materieel gewin.
2. De vaak regelmatig terugkerende situaties van een betwiste troonsopvolging vormden bij uitstek een aanleiding tot partijvorming rond de rivaliserende pretendenten. De hoge adel nam hier het voortouw en mobiliseerde een zo breed mogelijke aanhang van bloedverwanten en afhankelijken. De vete werd het model van de politieke tegenstelling, zijn beëindiging een herstel van de vrede door middel van een zoen. Zo nog in Holland bij de beëindiging van de Arkelse oorlog in 1412, de pacificatie van de partijstrijd bij het verdrag van Woudrichem in 1419 en de fameuze zoen van Delft in 1428.
3. De nauwe banden tussen de Hollandse adel en de stedelijke elites betrokken deze laatste in de adellijke partijvorming. Politieke spanningen wakkerden periodiek deze polarisatie aan, tot 1433 toegespitst op rivaliteiten rond de troon. De bestending van de partijformaties op de schaal van het graafschap bood een kader waarin lokale factiestrijd en sociale conflicten ook later

tijdens de 15de eeuw werden ingebed. Juist de verhoogde interventiegeneigdheid in stedelijke zaken van de hertogen van Bourgondië, in het bijzonder Karel de Stoute en Maximiliaan, richtte de partijtegenstellingen nu op een keuze voor of tegen de vorst. De etikettering droeg een door de tijd sterk wisselend karakter.

4. De partijstrijd die van 1349 tot 1433 regelmatig opflakkerde rond de opvolgingsrivaliteiten in Holland was gedurende vier generaties zo diep ingeworteld dat hij over zijn initiële oorzaken heen nog enkele decennia bleef voortwoeden. De van regeringswege voorgeschreven pacificatie drong slechts langzaam door. Daarvoor was de uitbouw van een krachtig staatsapparaat de wezenlijke voorwaarde. Dankzij een verhoogd militair potentieel en doorslaggevende schaalvoordelen tegenover kleinere feodale heren en steden kon de vorst zijn gezag opleggen. Tegelijk werd de werking van het gerechtsapparaat effectiever en neutraler tegenover de in het graafschap bestaande partijen, juist omdat het hoogste gezag nu daarbuiten stond. Zo trad de gedepersonaliseerde rechtsstaat in de plaats van het systeem van zelfhulp en geweldpleging door private groeperingen.
5. Vetevoering door clans of maagschappen, die het juridisch kader, de sociale organisatievorm en de procedure leverde waarop partijen zich ontwikkelden, werd in de loop van de 14de en 15de eeuw geleidelijk aan banden gelegd. In samenhang met de algehele machtsconstellatie en de economische ontwikkeling van een gebied, bestonden er op dit vlak aanzienlijke regionale verschillen. In overwegend agrarische streken, zoals het Vlaamse Westland tot de jaren 1430, Friesland en de Schotse, Zwitserse en Oostenrijkse berglanden, bleven deze praktijken langer de openbare orde bedreigen dan in gebieden waar het vorstelijk gezag direct voelbaar was. De adel verloor vroeger of later zijn prominente plaats in het landsbestuur en ondervond de beperkingen die de steden stelden aan zijn autonome machtsuitoefening. De gevallen van Keulen en Frankfurt tonen juist aan dat het ontbreken van een territoriale machtsbalans de adel de vrije hand liet inzake geweldpleging en eigenrichting. Op stedelijk niveau herkennen we evenzeer de terugdringing van de vete wanneer het machtsoverwicht van de adel, of het zich daaraan spiegelende patriciaat, gebroken wordt. In Vlaanderen gebeurde dit door de revolutie van de ambachtslieden in de 14de eeuw, elders pas later door het samenspel van de sociale verandering binnen de stad en de versterking van de staatsmacht. Hierdoor verloren clan, verwantschapsgroep en maagschap hun bepalende rol als basisstructuur voor het maatschappelijk handelen en werd het individu als verantwoordelijke tegenover een gedepersonaliseerd overheidsgezag geplaatst. De periode van de 14de tot de 16de eeuw vertoont in de Nederlanden zoals – met alle regionale faseverschillen – elders in Europa, het naast elkaar bestaan van het oude op de verwantschappen gebaseerde stelsel van private conflictregering, en de nieuwe aanspraken van de gedepersonaliseerde staat op een geweldsmonopolie met de eenzijdige bestraffing van de overtreder.

6. Het systeem van de verwantschapsgroepen had echter op een kleinere schaal evenzeer bijgedragen aan de ontlading van conflicten tussen families, clans en partijen. Onderhandelingen en bemiddelingen waren gericht op het sluiten van vrede en verzoening tussen de groepen. Deze werden ertoe verplicht de eigen leden met ijzeren hand daaraan te houden. De vroegere rivalen werden aldus met hun instemming elkaars 'vrienden', wat door de zoen werd geritualiseerd. De staat beoogde wezenlijk hetzelfde doel op een grotere schaal, namelijk vrede-oplegging aan zijn onderdanen wat leidde tot conflictopstapeling aan zijn grenzen. Naar zijn onderdanen toe legde de onpersoonlijke staat straf op als sanctie, maar geen private schadevergoeding aan het slachtoffer en zijn familie. De tussenstatelijke conflicten konden alleen door onderhandeling, bemiddeling of uitputting geregeld worden, net zoals de vroegere private oorlogen. Zij vergden uiteindelijk nog aanzienlijk meer slachtoffers dan de vetevoering, zodat de geweldmonopolisering door de staten niet zondermeer als pacificatie kan worden geïnterpreteerd.⁵⁸ De onderdaan heeft er bovendien de positieve waarde van de persoonlijke, overeengekomen verzoening bij verloren.

58. C. Tilly, *Coercion, capital and European states, A.D. 990-1990* (New York 1990) hfst. 7.